

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Ужгородського університету

Серія

ІСТОРІЯ

Випуск 10

2004

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Скоморовський В. Стан розвитку історико-краєзнавчої літератури в Галичині ХІХ ст. у поглядах Івана Франка.....	3
Атаманчук Г. Створення вищих навчальних закладів Галичини і формування системи академічної освіти (1867-1914 рр.).....	9
Кучера І. Біженський рух у Східній Галичині в 1914-1916 рр.....	42
Плясецький О. Створення і початок діяльності державних організацій з регулювання національних відносин в Україні.....	52
Стефанюк Г. Українське вчительство Західної України в період німецького „нового порядку” (1941-1944 рр.).....	60
Червоненко Г. Соціально-правові аспекти діяльності міліції України у другій половині 60-х – 70-х рр. ХХ ст.....	67
Ситник О. Національна свідомість як визначний чинник українського державотворення в період першої половини ХХ століття: постановка проблеми.....	73
Тиский М. Народний рух на Волині (1989-1990 рр.).....	79
Офіцинський Р. Зниження військової могутності України у 1992-2004 рр.....	87
Берені А. Нормативно-правова основа розвитку і функціонування національних меншин: міжнародні стандарти і українські реалії.....	97
Мателешко Ю. Національна та конфесійна ідентичність українців у роки незалежності (1991-2004 рр.).....	103
Рошко С. Інтеграція України в ЄС.....	125

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА ЗАКАРПАТТЯ

Греченюк Н. Українські січові стрільці на Закарпатті.....	129
Басараб М., Токар М. Участь політичних партій Підкарпатської Русі у парламентських виборах (1924-1935 рр.).....	133
Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин у спогадах очевидців.....	143
Куля Ф., Куля Я., Вакула Н. Микола Різдорфер: лікар-геронтолог, соціолог і громадський діяч на Закарпатті в 30-ті роки ХХ ст.....	154
Данилець Ю. Деякі питання з історії православної церкви на Закарпатті в 1938-1946 рр.....	158

ДЕЯКІ ПИТАННЯ З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ В
1938-1946 рр.

Православна церква на Закарпатті змогла відродитися на початку ХХ століття. Судові процеси в Мараморош-Сиготі не зупинили масовий рух. Важливим джерелом підтримки для православних були білоемігрантські елементи та русофільські діячі, які після революції в Росії розгорнули свою діяльність Підкарпатській Русі. Чехословацький уряд у 1920-их рр. сприяв відродженню православної віри, хоч ця політика була недовготривалою, згодом чехи підтримували архієпископа Савватія, щоб за його допомогою усунути юрисдикцію Сербської православної церкви в державі. Угорська окупація та радянське визволення суттєво вплинули на соціально-економічну та місіонерську роль православної церкви. Угорський уряд, на протидію чехословацькому, підтримував греко-католиків, вбачаючи в православ'ї рух імпортований з Росії, а значить шкідливий для Угорської держави. Після звільнення Закарпаття з під влади угорців радянська влада у 1944-1946 рр. обережно віднеслася до православної церкви, ставлячи собі за мету знищити греко-католицький напрям у християнстві, звичайно використовуючи у своїх цілях православних. Тотальні репресії проти православної церкви розпочалися на початку 50 рр. ХХ століття і поставили церкву під контроль держави.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли часткове висвітлення в історичній літературі. О. Данко розглядає угорську політику відносно православної церкви на Закарпатті в 1939-1944 рр. [8; 9]. На його думку православна церква під час угорської окупації „пройшла шлях від стану переслідуваної на самому початку періоду до стану церкви підтримуваної тією ж мадярською владою” [9, 362]. Питання діяльності православних монастирів та релігійних громад порушив у своїй праці ігумен Гавриїл (Кризина) [6]. Репресії радянського періоду розглянули О. Довганич та О. Хланта, вони на архівних документах проаналізували початок, хід та наслідки репресій проти духовенства на Закарпатті [10]. Автором використано матеріали Державного архіву Закарпатської області (далі ДАЗО), які показують обмеження діяльності монастирів в угорський період [7]. Вперше в науковий обіг вводяться матеріали архіву Мукачєво-Ужгородської єпархії, що розкривають складний процес взаємовідносин єпископської резиденції з керівними угорськими колами на Закарпатті в 40 рр. ХХ століття [2; 3; 4]. Для характеристики деяких питань радянського періоду 1944-1946 рр. автор використав опубліковані матеріали, які відображають діяльність православної делегації в Москві 1944 р. та результати цієї поїздки для населення нашого краю [5; 11]. Опрацьовано рукопис з архіву Ізького монастиря для характеристики особи о. Алексія (Кабалюка) [16].

Автор поставив перед собою ряд завдань. Зокрема, визначити причини негативної політики щодо православної церкви з боку Угорщини в 1938-1944 рр., показати роль єпископа Володимира (Раїча) як керівника єпархії, розкрити ставлення угорців до православних монастирів та священників сербської юрисдикції під час окупації. Розглядаючи період 1944-1946 рр. автор зосереджує свою увагу на діяльності православної делегації закарпатського духовенства в Москві 1944 р., пов'язуючи їх здобутки з подальшими репресіями проти греко-католицької церкви.

За рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. Ужгородський, Мукачівський та Берегівський райони були передані Угорщині [1, 14]. Єпископська резиденція православної церкви переносилася з Мукачєва до Хуста. Ще в червні 1938 р.

на єпископську кафедру Мукачево-Ужгородської єпархії призначили владика Володимира. 30 жовтня відбулася його хіротонія в Белграді [14, 5]. Відомо, що єпископ Володимир, в миру Любомир Раїч народився 11 січня 1882 р. в м. Ужиці (Сербія). Після закінчення школи у рідному місті він виїхав до Росії, де закінчив у 1903 р. Віфанську духовну семінарію. У 1907 р. отримав диплом кандидата богослов'я Московської духовної академії. Після чого працює викладачем гімназії в Сербії. 2 травня 1937 р. висвячений у монахи з іменем Володимир. Через деякий час отримав сан ієродиякона, ієромонаха та архімандрита. 20 листопада 1938 р. єпископ Володимир приїхав до Мукачева, а 26 листопада переїхав до Хуста, залишивши в Мукачеві свого адміністратора [6, 80]. Для ефективного функціонування єпархії Володимир реорганізував Духовну Консисторію: духовний суд, шкільне, монастирське та єпархіальне управління. На чолі цих установ єпископ призначив близьких до себе осіб з місцевого духовенства.

Угорський уряд у 1938-1939 рр. проводив у нашому краї політику спрямовану проти Сербської церкви. Вона полягала у тому, що угорці мали на меті створити в Угорщині „автокефальну православну церкву”, яка б не підпорядковувалася Сербії, а належала юрисдикції Константинополя. Щоб втілити цю ідею у життя, уряд підтримував архієпископа Савватія (Врабеца). Угорські урядовці, які працювали в єпископському секретаріаті в Хусті проводили антисербську агітацію і просили підтримки у державної влади. Зокрема, у 1939 р. з Хуста за підписом Єнива Йокоба був надісланий лист-звернення до декана Мигаля Дорослаї в Сиготі, а за його посередництвом до міністерства внутрішніх справ, віровизнань та освіти в Будапешті, щоб вони „ поробили потрібні кроки для того, щоб нас звільнити від сербських бандитів...” Маючи на увазі в першу чергу єпископа Володимира. „ Сербська юрисдикція потрібна тільки Гомічкову, Кабалукові, Вакарову, монахам Матвієві та Амфілохієві ” [9, 358]. Слід зауважити, що архімандрит Алексій (Кабалюк) у цей час очолював Духовну Консисторію в Хусті [17, 2]. Але в документах угорських урядовців 1939 р. Кабалюк згадувався як людина, яка могла б допомогти переконати священників Сербської юрисдикції стати на шлях автокефалізації православної церкви в Угорщині.

Щоб послабити вплив православної церкви на населення краю і підірвати її економічні підмуровки, з боку угорської влади починається кампанія обмеження земельної власності церков та монастирів. Зокрема, 12 грудня 1944 р. до народного комітету с. Липча що на Хустщині, звернулася настоятелька жіночого православного монастиря ігуменя Параскева (Прокоп), яка повідомила наступні факти: „ 8 травня 1939 р. монастир придбав ділянку землі від жителя с. Липча Ю.Бенци за ціною 500 пенгів. ” Далі йде таке твердження: „ Угорськими урядовими колами від нас земля була відібрана, з тої причини, що нам приписувалось москвофільство і неблагонадійність щодо угорської держави ” [7, 1]. У наступному документі від 25 січня 1945 р. йшлося: „ Того часу на нотарському уряді керував публічний нотар Микола Байцура, який до нашого купно-продажного договору поставився негативно, в тому смислі що монастир не має права землю купувати. В свою чергу він ділянку передав Липчей Петрові, який того часу працював на нотарському уряді бухгалтером. Угорські уряди, бачачи в особі монастиря сильного супротивника мадяризації в краї, затвердили рішення нотаря ” [7, 2]. Також до єпархіального управління почали надходити скарги з боку православних священників у яких вказувалося на незаконні дії урядовців та деяких греко-католицьких духівників. Наприклад ієромонах Макарій (Вадюн) у зверненні від 1 січня 1940 р. писав: „ У нашому селі Данилово вчителі примушують православних дітей відвідувати уніатську церкву під загрозою фізичної розправи ” [13]. Він наводить імена угорських вчителів – Іван Фатол та Магдалина Мотейчова. Аналогічних скарг від духовенства надходило багато, що змусило єпископа Володимира звернутися 4 січня 1940 р. з

листом до регентського комісара З. Перені. У листі єпископ писав: „ Маю честь просити від Вас захисту православного населення ” [2]. 15 січня 1940 р. єпископ пише скаргу на ім'я міністерського радника в Ужгороді Юлія Марини, з питання неправомірних дій угорських вчителів у Данилові [3]. 25 січня 1940 р. до Перені надсилається наступна скарга: „ Незважаючи на рішення угорського уряду за №11400/1939, яке стосувалося отримання священниками конгруе з надбавкою з 1 січня 1940 р., це питання й до цих пір не вирішене ” [4].

Активна політика єпископа Володимира викликала обурення офіційної влади. Йому було запропоновано прийняти угорське громадянство разом з усіма священниками єпархії. Але єпископ категорично відмовився [6, 81]. 8 квітня 1940 р. на вокзалі Мукачева він був заарештований і відправлений під конвоем до Будапешту. Тут йому запропонували оселитися в заміському будинку римо-католицького єпископа в м. Вац (Угорщина). Провівши 6 місяців під домашнім арештом єпископ Володимир у жовтні 1941 р. виїхав до Сербії.

На думку О. Данко у 1939-1944 рр. на Закарпатті найактивнішою була група православного духовенства, які були освячені в Яблочинському монастирі (нині територія Польщі). А саме – Алексій (Кабалюк), Амфілохій (Кемінь), Матфей (Вакаров) [8, 167]. Крім того енергійно діяли прихильники ахієпископа Савватія – Боголіп (Церковник) та Юрій Кенез.

Після від'їзду єпископа Володимира на його місце було призначено ігумена Феофана (Сабова), а згодом Михайла Попова. Попов проводив політику переходу православної церкви під юрисдикцію ахієпископа Савватія. Угорці хотіли бачити автокефальну церкву під владою константинопольського патріарха, і відповідно архієпископа Савватія. Вже в квітні 1941 р. М. Попова затвердили на посаді адміністратора православної церкви в Угорщині. 28 серпня 1941 р. він видав розпорядження за №2, у якому наказав усім священникам згадувати під час богослужіння Савватія [11, 151]. Це розпорядження ще більше поглибило „ Савватіївський розкол ”. Отримавши підтримку угорської влади архієпископ Савватій розпочинає активну діяльність. Зокрема, в 1941 р. він дає дозвіл ієромонаху Іларіону (Рибарь) на офіційне відкриття чоловічого монастиря в Дубовому Тячівського району.

Після звільнення Закарпаття радянською армією, вже 29 листопада 1944 р. православне духовенство і їх вірники організували в Хусті збори, на яких вирішили звернутися в Священний Синод Сербської православної церкви з проханням дозволити перехід православної церкви Закарпаття під юрисдикцію Московського патріарха. Також прийняли резолюцію про возз'єднання православної церкви з РПЦ. На зборах обрали делегацію, яка повинна від імені Мукачівської єпархії звернутися до РПЦ з проханням включити її до свого складу [16, 315]. За повідомленням Мехліса делегація складалася з: „ 1) Архімандрита Алексія (Кабалюка); 2) Ігумена Феофана (Сабова); 3) о. Дмитра Белякова; 4) о. Іоанна Кополовича; 5) проф. Петра Лінтура ” [5, 12]. До Стрия делегація їхала на автомашинах, а потім військове командування 4-го Українського фронту виділило для них літак. Супроводжували делегатів інспектор політуправління 4-го Українського фронту майор Олексієнко, під загальним керівництвом героя Радянського Союзу генерал-майора Селіванова. Зважаючи на незадовільні погодні умови літак змушений був приземлитися в Києві. Тут делегацію зустрів уповноважений у справах РПЦ при РМ УРСР Ходченко. Проживання забезпечувалося в готелі „ Інтурист”. 8 грудня 1944 р. голова ради у справах РПЦ при РМ СРСР Карпов повідомляв М. Хрущову: „ Таємно. 7 грудня цього року в 9 годин 30 хвилин у Москву із Закарпатської України прибула делегація духовенства Карпаторуської православної церкви, яка знаходиться під юрисдикцією Сербської церкви ”[5, 12]. Потім йде перелік членів делегації, з вказівкою їх року народження. Далі в документі йдеться: „ Делегацію

на Київському вокзалі зустрічали керуючий справами Московської патріархії, протоієрей Микола Колчинський і представник ради по справам РПЦ при РМ СРСР Г. Уткін. В 14 годин делегацію прийняв митрополит Алексій, керуючий Московською патріархією Миколай, екзарх України Іоанн і архієпископ Ярославський Алексій. Ігумен Феофан передав митрополиту петицію, підписану ним і ще 23 священниками. В документі йшлося про оформлення переходу православної церкви Закарпаття під юрисдикцію РПЦ" [5, 13].

Необхідно згадати про лист делегації православного духовенства Мукачево-Пряшівської єпархії до Й. Сталіна від 18 листопада 1944 р. про включення Закарпатської України до складу СРСР. У листі делегація просить: „ Великого вождя маршала Радянського Союзу товарища Сталіна ...” не включати Закарпаття до складу УРСР, а створити окрему Карпаторуську Радянську республіку у складі СРСР. Тут проглядаються антиукраїнські настрої православної делегації. Приналежність народу за Карпатами до росіян вони намагаються довести досить примітивними твердженнями. Наприклад: „ Сам народ називає себе карпаторус, русин ”, тобто, роблять висновок автори листа – „ Русі-син ”, повязуючи слово „Русь”, насамперед, з Росією [12, 229]. „З назвою „ Україна ”, „ український ” наш народ був познайомлений тільки під чеським пануванням інтелігенцією з Галичини [12, 228]. Далі йде мова про співпрацю з Гітлером „ на шкоду всім слов'янам, а особливо СРСР ” [12, 228]. Проглядаються також територіальні претензії до сусідніх держав: „ Карпаторуська Радянська республіка від Ясіня до Попрада і від Ужжа до Дебрецина ” [12, 229]. Проаналізувавши лист делегації 1944 р. ми бачимо ряд безпідставних фактів та натяків, за допомогою яких автори хотіли довести окремішність закарпатців від українців, і нам відома безперспективність даних тверджень.

Після від'їзду делегації із Москви Карпов звітує Хрущову: „ Таємно. Товарищу М. Хрущову. Делегація православного духовенства Мукачево-Пряшівської єпархії на чолі із заступником єпископа Феофаном Сабовим, пробула в Москві з 7 по 13 грудня цього року. За цей час делегація була 4 рази прийнята митрополитом Алексієм. Делегація звернулася до митрополита Алексія з наступними проханнями: щоб РПЦ підтримала перед синодом СПЦ їх прохання про перехід під юрисдикцію російського патріарха; щоб РПЦ, а також радянська цивільна та військова влада посприяла їм у перерозподілі рухомого і нерухомого церковного майна (храми, приходські будинки, церковні землі, монастирі) між православними і греко-католицьким громадами, при цьому вказуючи, що чехословацький уряд підтримував уніатів; щоб їм була надана можливість готувати в Московському православно-богословському інституті своїх кандидатів у священники і щоб Московська патріархія, по мірі можливості, забезпечувала їх єпархію церковно-богословськими книгами; щоб РПЦ надала матеріальну підтримку Мукачево-Пряшівської єпархії ” [12, 14].

На думку О. Довганича саме поїздка православної делегації до Москви та лист до Й. Сталіна започаткували тотальні репресії проти греко-католицької церкви [10, 9].

З окупацією Угорщиною Закарпаття у 1939 р. угорський уряд розпочав плановий наступ на православну церкву. Метою угорців, в першу чергу, було створення автокефальної православної церкви в державі і позбавлення влади сербських патріархів. Для цього було вирішено підтримати архієпископа Савватія і його адміністратора М. Попова. Крім того у 1938-1944 рр. відбувається обмеження діяльності православних священників та монастирів, що виражалось в позбавленні останніх можливості ефективної місіонерської політики. З визволенням нашого краю радянською армією православна церква, як „ москвофільсько ” налаштована, потрапила в дещо привілейоване становище в порівнянні з іншими конфесіями. Хоча ця політика була не тривалою і вже 1946 р. один із членів делегації, претендент на посаду єпископа

– о. Феофан (Сабов) був убитий радянськими солдатами у селі Тошнадь Берегівського району [15, 15]. Після цієї події починається епоха репресій в історії православної церкви Закарпаття.

1. Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939). – Ужгород, 1993.
2. Володимир (Раїч), єпископ. Скарга регентському комісару З. Перені в Ужгород за №25/40 від 4. 01. 1940 / Архів Мукачево-Ужгородської єпархії.
3. Володимир (Раїч), єпископ. Скарга міністерському раднику при регентському комісарі в Ужгороді Ю. Марині за №58/40 від 15. 01. 1940 / Архів Мукачево-Ужгородської єпархії.
4. Володимир (Раїч), єпископ. Скарга регентському комісару З. Перені в Ужгород за №97/40 від 24. 01. 1940 / Архів Мукачево-Ужгородської єпархії.
5. Все таки таємне стає явним // Людина і світ. – 1999. – №8.
6. Гавриил (Кризина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век XX). – К., 1999.
7. ДАЗО. Ф. Р. – 1434. – Оп. 1. – Спр. 20.
8. Данко О. Православна церква на Закарпатті // Закарпаття під Угорщиною 1938-1944 р. / Упор. та передм. В. Маркуся В. Худанича. – Ужгород: „Карпати-Гражда”, 1999.
9. Данко О. Угорська політика відносно православної церкви в 1939-1944 рр. // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжн. наук. конф. – Ужгород: „Гражда”, 1994.
10. Довганич О. Д., Хланта О. В. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття / Передмова Бедя В. В. ; – Ужгород : „Карпати-Гражда”, 1999.
11. Закарпатський П. Православна церква на Закарпатті // Православний вісник. – 1948. – № 5.
12. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. (1939-1953). – К. , : „Наукова думка”, 1995.
13. Макарій (Вадюн), ієромонах. Донесення єпархіальному управлінню в Мукачево за №1/40 від 2. 01. 1940. , Данилово / Архів Мукачево-Ужгородської єпархії.
14. Наш православний Владыка Владимир // Православний вестник. – 1939. – №1.
15. Сабов-Ізянин Ф. Мученики за віру // Срібна Земля. – 2003. – 20 грудня.
16. Сергий (Цьока), ієромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине ХХ столетия. – Загорск, 1960. (Машинопись).
17. Список и точное описание жизни братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с. Изе, округа Хустского, в Карпатской Руси. (Рукопись) / Архів Св.Миколаївського чоловічого монастиря с. Іза Хустського р-ну, Закарпатської області.

SUMMARY

U. Danylets. Some questions on the history of the orthodox Church in Transcarpathia in 1938-1946.

Orthodox Church in Zakarpatye experienced periods of raising and stamp in 1938 – 1946. Occupied our native land the Hungarians began their attack on Orthodox Church of Serbian orientation, they raised the aim to set up Orthodox Church in Hungary under the patronage of Constantinople patriarch. Under there conditions the Hungarian government supported the bishop Savvaty persecuting his opponents.